

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE DOĞU ÜNİVERSİTESİ KURULMASINA YÖNELİK YAPILAN FAALİYETLER (1936-1938)

ONUR SEMİZ*

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak amacıyla her alanda bir inkılap seferberliği başlatmıştır. Köklü değişimlerin yaşandığı alanlardan birisi de eğitim olmuştur. Bahsedilen süreçte ilköğretim kademesi başta olmak üzere toplumun her kesimini kapsayan ve halkın ihtiyaçlarına yönelik modern eğitim kurumları açılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yapılan inkılap hareketlerinden ülkenin tek yükseköğretim kurumu da nasibini almıştır. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nden miras alınan Darülfünun kapatılarak İstanbul Üniversitesine dönüştürülürken aynı zamanda ülkenin doğusunda bir üniversite kurulması fikri gündeme gelmiştir. Bu çalışma, ülkenin kalkınmasını sağlamak ve nitelikli eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla açılması düşünülen doğu üniversitesini ele almaktadır. Böylece yeni bir üniversite açılması düşüncesinin altında yatan sebepleri ve bu doğrultuda yapılan faaliyetleri ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma ve tarama yöntemi kullanılırken, teknik olarak doküman analizi tekniği tercih edilmiştir. Bu kapsamda arşivlerde yapılan taramalar sonucunda yeterli belgeye ulaşılmadığı için çalışmanın esas kaynağını dönemin basını oluşturmaktadır. Gazetelerde yapılan detaylı incelemeler neticesinde doğu üniversitesi kurma faaliyetlerinin 1936 yılından

* Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ağrı/
TÜRKİYE, osemiz@agri.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4625-3869

itibaren gündeme geldiği görülmüştür. Yine bu bağlamda basının süreci yakından takip ettiği, haber ve köşe yazıları sayesinde kamuoyu oluşturmaya çalıştığı ve üniversite kurma işine olumlu katkı yaptığı söylenebilir. Ayrıca Türkiye'nin doğusu ile batısı arasındaki gelişmişlik farkının azaltılması, doğu bölgelerinin ihtiyaç duyduğu nitelikli elamanın yetiştirilmesi, bölgenin imar alanında kalkındırılması maksadıyla Van'da bir üniversite kurulması düşünüldüğü tespit edilmiştir. Ancak ülkenin içinde bulunduğu şartlar, dış politikadaki gelişmeler, Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi gibi nedenlerden dolayı düşünülen üniversitenin kurulamadığı anlaşılmıştır. Netice itibariyle milat olarak kabul edilen 1 Kasım 1937 tarihli Mustafa Kemal Atatürk'ün konuşmasından önce doğu üniversitesi kurma çalışmalarına başlandığı, ancak bahsedilen konuşmadan sonra sürecin hızlandığı fakat çeşitli sebeplerden dolayı tamamlanamadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Basın, Doğu Üniversitesi, Eğitim, Kalkınma, Van.

ACTIVITIES FOR THE ESTABLISHMENT OF THE EASTERN UNIVERSITY DURING THE ATATURK PERIOD (1936-1938)

ABSTRACT

In order to reach the level of modern civilizations, the Republic of Türkiye launched a campaign of reforms in every field. Education has been one of the areas where radical changes have taken place. In the aforementioned period, efforts were made to establish contemporary educational institutions that served all segments of society, particularly at the primary level, and met the requirements of the people. The country's only higher education institution has also had its share of reform movements since the Republic's early years. In this context, the Darülfünun, which had been inherited from the Ottoman Empire, was closed down and transformed into Istanbul University, while at the same time, the idea of establishing a university in the east of the country came to the fore. This study deals with the eastern university, which is planned to be opened in order to ensure the development of the country and to meet the need for qualified personnel. Thus, it was aimed to reveal the reasons underlying the idea of opening a new university and the activities carried out in this direction.

In this study, while historical research and scanning methods, which are among the qualitative research methods, were used, document analysis technique was preferred as a technique. In this context, since there were not enough documents in the archives, the main source of the study was the press of the period. As a result of a detailed analysis of the newspapers, it was observed that the activities to establish an eastern university had been on the agenda since 1936. In this context, it can be said that the press closely followed the process, tried to create public opinion through news and columns, and contributed positively to the establishment of a university. Moreover, it has been determined that a university is planned to be established in Van in order to reduce the development gap between the east and the west of Türkiye, to train the qualified personnel needed by the eastern regions, and to improve the region in the field of development. However, it was understood that the university could not be established due to reasons such as the circumstances of the country, developments in foreign policy, the death of Mustafa Kemal Atatürk and the outbreak of World War II. As a result, it has been observed that before the speech of Mustafa Kemal Atatürk

on November 1, 1937, which is accepted as the milestone, the work to establish an eastern university was started, but after the aforementioned speech, the process accelerated, however; could not be completed due to various reasons.

Keywords: Development, Eastern University, Education, Press, Van.

GİRİŞ

Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından Türk milletini muasır medeniyet seviyesine ulaştırmak, millî, çağdaş ve laik bir toplum oluşturmak amacıyla hemen her alanda bir inkılap dönemi başlamıştır. Bu süreçten en fazla etkilenen alanların başında eğitim gelmektedir. Bu dönemde ilköğretimden yükseköğretime kadar eğitimin her kademesinde önemli bir değişim, dönüşüm ve gelişim kendini göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan eğitim mirası içerisinde tarihî temelleri Fatih Külliyesine kadar dayanan¹, Tanzimat Dönemi'nde gelişmeye başlayan modern yükseköğretim düşüncesinin ve yapılan yeniliklerin bir ürünü olan Darülfünun da bulunmaktadır². Osmanlı aydınlarının, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle bilimde Batı'ya yönelmeleri neticesinde bilim ve eğitim anlayışındaki değişimler, Batı sistemine uygun yükseköğretim kurumunun oluşmasını sağlamıştır. Ancak Darülfünun fikri bir batı düşüncesi olarak gelişmesine rağmen kuruluşunda ve faaliyetlerinde Osmanlı'nın klasik eğitim anlayışının uygulanmaya çalışılması sürecin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur³. XX. yüzyılın başında “Darülfünun-ı Şahane” ismiyle yeniden açılan üniversite, basit bir yüksekokul olarak kalmış olsa da II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tam anlamıyla bir üniversite olmasına yönelik önemli düzenlemeler yapılmıştır. Mütareke Dönemi'nde ülkenin yaşadığı olumsuz gelişmelerden Darülfünun ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Ancak bu dönemde çıkarılan “Darülfünun-ı Osmanî Nizamnâmesi” ile üniversiteye tüzel kişilik vermesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir⁴.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte başlayan reform hareketlerinden Darülfünun da nasibini almıştır. İlk olarak “şahsiyeti hükmiye” verilmesi⁵,

- 1 Cemil Bilsel, İstanbul Üniversitesi Tarihi, Kenan Matbaası, İstanbul 1943, s.6-8.
- 2 İlhan Tekeli, “Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol”, **Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)**, I, Ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, 2. Baskı, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2010, s.97.
- 3 Ekmeleddin İhsanoğlu, “Darülfünun Tarihçesine Giriş: İlk İki Teşebbüs”, **Belleten**, C LIV, S 210, Ağustos 1990, s.699-700.
- 4 Emre Dölen, “II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C X, S 1, 2008, s.1-46.
- 5 **Kanunlar Dergisi**, C II, s.381.

bilimsel ve idari özerklik tanınması⁶ gibi bazı yasal düzenlemeler şeklinde yapılan reformların netice vermemesi köklü bir değişimi gündeme getirmiştir. Ayrıca üniversitenin Hükûmet tarafından yapılan devrimlerin hazırlanmasında ve uygulanmasında yardımcı olmaması, ciddi ilmî çalışmalar yapmaması, gelişen dil ve tarih çalışmalarını eleştiren bir tutum sergilemesi reforma giden süreci hızlandırmıştır⁷. Netice itibariyle TBMM tarafından çıkarılan “İstanbul Darülfünununun ilgasına ve Maarif Vekâletince yeni bir Üniversite kurulmasına dair kanun” ile Darülfünun kapatılmış ve İstanbul Üniversitesi açılmıştır⁸. İstanbul Üniversitesine yönelik bu gelişmeler yaşanırken yeni rejimin kurulmasından bu yana geçen süre içerisinde eğitimin gelişmesine yönelik yapılan faaliyetler ülkenin yeni üniversitelere ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Bu bağlamdaki çalışmalardan birisi de Türkiye’nin doğusunda yeni bir üniversite açılmasına yöneliktir.

Bu araştırma eseri, ülkenin kalkınması ve nitelikli eleman ihtiyacı karşılamak maksadıyla Atatürk Dönemi’nde doğuda bir üniversite kurulması düşüncesine yönelik ortaya konan faaliyetleri ele almaktadır. Böylece Erzurum’da Atatürk Üniversitesi kurulması ile sonuçlanan sürecin ilk yıllarının daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Bu çalışmayla Atatürk’ün doğuda yeni bir üniversite kurmak istemesinin nedenleri irdelenerek yeni üniversite düşüncesinin gerçekleşmesi için neler yapıldığı ve kamuoyunda nasıl karşılandığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu makalede kullanılan verilerin elde edilmesi sürecinde bilimsel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu eserde, tarihi süreç içerisinde meydana gelen olay ve olguların, dönem kayıtları vasıtasıyla gün yüzüne çıkarılmasına ve anlamlandırılmasına yardımcı olan tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu yöntem, tarihsel bir araştırma sorusuna cevaplandırma için ulaşılan bilgilerin analizini ve yorumlanmasını içermektedir. Yine bu eserde, tarihsel araştırma yöntemi kapsamında bilgi toplamak için doküman analizi tekniği tercih edilmiştir.

Bu çalışma ilk bakışta konunun basın üzerinden incelendiği izlenimini vermektedir. Ancak Mustafa Kemal Atatürk’ün 1 Kasım 1937 tarihli meclis konuşmasının dışında herhangi bir yetkilinin açıklamasının tespit edilememesi,

6 Bilsel, a.g.e., s.26.

7 İlhan Başgöz, Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim ve Atatürk*, Dost Yayınları, Ankara 1968, s.179.

8 *Kanunlar Dergisi*, C XII, s.776-777.

süreci basından takip etmeyi zorunlu kılmıştır. Bu amaçla dönemin basını ayrıntılı bir şekilde taranmış, elde edilen veriler çalışmada kullanılmıştır. Ayrıca tespit edilen haber ve köşe yazıları mümkün olduğu kadarıyla hatırat ve araştırma eserleri ile desteklenmiştir. Bu kapsamda çalışmanın konusu ile ilgili en önemli kaynağın basın olduğunu söylemek mümkündür.

I. Doğu Üniversitesi Kurma Sürecinin Düşünsel Dönemi

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki çabalar, Türkiye'nin eğitim istatistiklerinde olumlu gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Öğrenci ve okuryazar oranındaki yükseliş, aynı zamanda ülkenin yükseköğretim kurumlarına olan ihtiyacının artmasına neden olmuştur. Bu sayede 1930'lu yılların ortalarından itibaren dillendirilen yeni üniversite kurma düşüncesi uygulanma zemini bulmuş ve doğu bölgesinde üniversite açma faaliyetlerine başlanmıştır⁹. Doğu üniversitesinin kurulması açısından Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1937 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşma başlangıç olarak kabul edilmesine rağmen belirtilen nutkun öncesinde yeni üniversite açılmasının zaman zaman basında gündeme geldiği görülmüştür¹⁰. Dönemin

9 Bu çalışmada Atatürk Dönemi'nde doğuda üniversite kurma faaliyetleri konu alındığı için daha önceki dönemi detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Ancak doğuda üniversite kurma düşüncesinin fikri temellerinin Osmanlı Devleti'nin son dönemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim Tahsin Uzer'in Van Valisi görevini yürüttüğü dönemde Said Nursi'nin ortaya attığı bir üniversite projesini desteklediği bilinmektedir. Mustafa Şahin, **Hasan Tahsin Uzer'in Mülki İdareciliği ve Siyasetçiliği**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010, s.93. Vahide, Said Nursi'nin talebesi Ali Çavuş'un hatıratından aktardığına göre de söz konusu üniversitenin Ereğ Dağı yakınlarındaki Çoravani köyünde kurulmasının planlandığı, ancak Tahsin Bey'in izin vermemesi üzerine Edremit sınırında Van Gölü kenarında üniversitenin temellerinin atıldığı, devletten ödenek alındığı ancak projenin tamamlanamadığı anlaşılmaktadır. Şükran Vahide, **Bediüzzaman Said Nursi Entelektüel Biyografisi**, Ed. İbrahim M. Abu-Rabi, Etkileşim Yayınları, 2013, sayfa numarası yok. Van'da "Medretüzzehra" namı altında bir medresenin açılması Kayseri Mebusu Alim Efendi ve arkadaşları tarafından gündeme getirilmiştir. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri**, 21 Şubat 1923, XXVII, s.419.

10 Her ne kadar doğudaki açılması planlanan üniversite ile ilgili olmasa da yeni bir üniversite kurulmasına dair tespit edilen ilk haber, *Cumhuriyet* gazetesinde yer almaktadır. Fakat bu haber "Atatürk Üniversitesi" adında bir üniversitenin Ankara'da açılmasına yöneliktir. Kurulmasına kati bir şekilde karar verilen üniversitenin bütçeye fazla yük getirmeden 1936 yılında tesis edilebileceği belirtilmektedir. Bu amaca yönelik olarak Kültür Bakanlığı bütçesine bir buçuk milyonluk bir tahsisat konulacağı da açıklanmıştır. Bir heyet tarafından

basını konuyu çeşitli yönlerden ele almış ve yeni üniversite açılmasını destekler bir tutum sergilemiştir.

Bu dönemde doğu üniversitesi konusunun basın tarafından haber olarak sütunlara taşınması, genellikle 3. Umum Müfettişi görevini yürüten Tahsin Uzer'in açıklamalarının akabinde gerçekleşmiştir. Yani Uzer'in yaptığı konuşmalar sonrasında konu ile ilgili haber ve köşe yazıları kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu yazılarda doğuda üniversite kurulmasının bölgeye farklı açılardan katkı sağlayacağı işlenmiştir. Dönemin basınına göre böyle bir kurumun açılması bölgenin imar açısından kalkınmasını olumlu yönde etkileyecektir. Nitekim Tahsin Uzer'in doğu bölgelerinin emniyet başta olmak üzere sıhhat, ulaşım, maarif ve işsizlik sorunlarının yavaş yavaş giderilmeye başlandığını belirten beyanatını *Kurun* gazetesi, "Doğu İllerimizde İmar" başlığıyla Asım Us'un kaleminden okuyucularına duyurmuştur. Bu haberde, birçok alandaki imar faaliyetlerinin yanında bir Atatürk Anıtı'nın yapılmasına ve Van Gölü civarında da bir üniversitenin açılmasına karar verildiği ifade edilmiştir¹¹. Ayrıca üniversite açılması fikrinin gündeme gelmesinden sonra Van ve civarının iktisadi ve diğer alanlarda kalkınmasını hızlandırmak için faaliyete geçildiğine yönelik haberlere rastlanılmıştır¹². Bu faaliyetlerin üniversite kurma fikriyle bağlantısını tam anlamıyla açıklamak mümkün olmasa da üniversite kurulması haberleriyle hemen hemen aynı tarihlerde ortaya çıkması düşündürücüdür. Ancak her ne olursa olsun söz konusu üniversitenin bölgenin kalkınması için önemli bir işlevi yerine getireceği anlaşılmaktadır. Bu durumu Tahsin Uzer'in, "Atatürk dünyasında şu koca vatan parçası iki sene sonra yüksek bir refah ve saadete kavuşacaktır" sözleri kanıtlar niteliktedir¹³.

yapılan incelemeler neticesinde hazırlanan proje ile kültür alanında "yeni ve yüksek bir hizmette" bulunulacağı da ifade edilmiştir. Ayrıca kurulması planlanan üniversite bünyesinde Pozitif İlimler Fakültesi ile içerisinde Beden Terbiyesi ve Elishleri Enstitüsünü de barındıran Pedagoji Fakültesinin açılması da düşünülmüştür. Bundan başka Tarih ve Coğrafya Fakültesinin de söz konusu üniversiteye bağlanacağı kamuoyu ile paylaşılmıştır. "Atatürk Üniversitesi: Ankara'da Kurulacak Üniversite Bu Yıl Açılacak", *Cumhuriyet*, Yıl: 11, Sayı: 4032, 6 Ağustos 1935, s.1 ve 7.

11 Asım Us, "Doğu İllerimizde İmar", *Kurun*, Yıl: 20-2, Sayı: 6762-702, 5 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.1 ve 7.

12 "Van Gölü Çevresinde Yeni Bir Hayat Uyanıyor", *YeniYol*, Yıl: 13, Sayı: 2236, 7 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.2.

13 "B. Tahsin Uzer'in Beyanatı", *Akşam*, Yıl: 19, Sayı: 6489, 9 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.1, 5.

Yine konu ile ilgili Asım Us tarafından yazılan bir köşe yazısında, bölgenin kalkınması için yapımına başlanan Sivas-Erzurum ve Diyarbakır-Van demiryolu hattının tamamlanması ve düşünülen doğu üniversitesinin açılması önemli görülmüştür¹⁴. Kurulacak üniversitenin imar açısından önemine dikkat çeken haberlerden bir diğeri 8 Mart 1937 tarihli *Son Telgraf* gazetesinde “Şarkta Büyük Kalkınma Hareketi Başlıyor: Tahsin Uzer Yarın Akşam Ankara’ya Gidiyor” manşetiyle yayınlanmıştır. Haberin içeriğini Ankara’da yapılan Umum Müfettişler Kongresi’nde doğunun kalkınması adına alınan kararlar oluşturmaktadır. Buna göre; Trabzon ve Erzurum’da hastane yapılmasına, Kars, Erzurum ve Erzincan şehir haritalarının çıkarılmasına, bir şeker fabrikası açılmasına ve Van’da üniversite kurulmasına karar verildiği belirtilmiştir¹⁵.

Gerçekten de bölgenin imar açısından son derece geri durumunu, üniversite kurma sürecinde etkin rol oynayan isimlerden birisi olan ve dönemin İlköğretim Genel Müdürlüğü görevini yürüten İsmail Hakkı Tonguç, “devlet, aklını başına toplayıp güvensizliği giderse, sağlık, bayındırlık ve eğitim işlerine el atsa Doğu’nun çehresi kısa zamanda değişir” sözleriyle ortaya koymaktadır¹⁶. Yine üniversite yerinde inceleme yapmak için oluşturulan heyette bulunan Yüksek Öğretim Genel Müdürü Cevat Dursunoğlu’nun, “Cumhuriyet iki yeri henüz fetih edemedi, biri Beyoğlu, öteki de Doğu illeri¹⁷” şeklindeki beyanatı bölgenin durumunu açıklayan bir ifade olarak dikkat çekmektedir.

Görüldüğü üzere doğuda bir üniversite kurma fikri, dönemin basını tarafından bölgenin imarı noktasında önemli görülmüştür. Bu yönde değerlendirmeler yapılmasında 3. Umum Müfettişi Tahsin Uzer’in açıklamalarının etkili olduğu söylenebilir. Uzer’in görevlerinden birisinin bölgenin imar açısından

14 Asım Us, “Atatürk’ün Güzel Fikirlerinden Biri: Doğu Üniversitesi”, **Kurun**, Yıl: 20-2, Sayı: 6768-708, 11 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.1-2.

15 “Şarkta Büyük Kalkınma Hareketi Başlıyor: Tahsin Uzer Yarın Akşam Ankara’ya Gidiyor”, **Son Telgraf**, Yıl:1, Sayı: 5, 8 Mart 1937, s.3.

16 İsmail Hakkı Tonguç Vakfı Belgeliği, “Atatürk Üniversitesi Yazısı”, Dosya: P1 500-125, Sıra: B5983, s.2-3. Bu yazı Şubat 1959 tarihli Demet Dergisi’nde çıkmıştır. Ayrıca Mustafa Aydoğan tarafından hazırlanan “İsmail Hakkı Tonguç: Kitaplaşmamış Yazılar” adlı eserin ikinci cildinde de yayımlanmıştır. **İsmail Hakkı Tonguç: Kitaplaşmamış Yazıları, II**, Haz. Mustafa Aydoğan, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s.491-499.

17 Engin Tonguç, **Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç (Yaşamı, Öğretisi, Eylemi)**, II, 2. Baskı, Güldiken Yayınları, Ankara 2004, s.558-559.

gelişmesini sağlamak olduğu düşünüldüğünde bu tarzda açıklamalar yapılması ve basının da süreci bu açıdan değerlendirmesi normal görülmelidir.

Doğuda bir üniversitenin kurulmasının düşünülmesi, bölgenin kültürel kalkınması ve ihtiyaç duyulan eleman sıkıntısının çözülmesi bağlamında da değerlendirilmiştir. Böyle bir eğitim kurumunun açılmasıyla şarktaki maarif hareketlerinin en yüksek seviye çıkarılmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır¹⁸. Ayrıca *Kurun* gazetesindeki köşesinde Asım Us, “Doğu illerinde kurulacak bir üniversite memleketin bu taraflarını fikrî, içtimâî seviye itibari ile yükseltecektir.” şeklindeki ifadeleriyle kurulması planlanan üniversitenin bölgenin kültürel kalkınmasına yapacağı etkiye dikkat çekmiştir. Böylece “Atatürk’ün bu güzel fikri” sayesinde doğunun kültürel açıdan gelişmesiyle beraber bölgede yaşayan vatandaşların yüksek tahsil görmesinin önündeki engeller kalkmış olacaktır¹⁹.

Doğu bölgesinin her anlamda hızlı bir şekilde kalkınmasının başarılabilmesi için “ilmî yolun” takip edilmesinin gerekliliğini dile getiren Mustafa Fuad’a göre doğunun bu kadar geri kalmasının nedeni asırlardan beri ihmal edilmesi nedeniyle hemen her anlamda yaşadığı mahrumiyettir²⁰. Bölge hakkında Tonguç tarafından verilen bilgilere bakıldığında ciddi imkânsızlıkların olduğu görülmektedir. Özellikle eğitim konusunun önemli bir sorun teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Zira üniversitenin faaliyet göstereceği bölgede yer alan Diyarbakır, Urfa, Siirt, Hakkâri, Bitlis, Muş ve Van şehirlerinin tamamında ilkokul sayısı 150, öğrenci sayısı 16.000, öğretmen sayısı ise 450 civarında olarak tespit edilmiştir. Ayrıca bu ilkokulların köylerde bulunan 70 tanesinin büyük bir kısmında da sağlıklı bir eğitim faaliyetinin yürütüldüğünden bahsetmek mümkün değildir. Hatta bu vilayetlerin bazı ilçelerinde mektep bulunmayan köyler mevcuttur. Yine Hakkâri hariç olmak üzere bu vilayetlerde toplam 1 lise, 6 ortaokul, 2 sanat okulu bulunmakta ve bu okulların tamamına 2.000 öğrenci devam etmektedir. Bu durum Tonguç’a göre, “sert, acı gerçek ve tatlı hayallerin tadını bozan” ürkütücü şartlardan ilkidir. İkinci korkutucu

18 “Van’da Üniversite Açılacak”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 5, Sayı: 1727, 5 İkindiçeşrin/Kasım 1936, s.3; “Van Gölü’nde Bir Doğu Üniversitesi Yapılacak”, **Anadolu**, Yıl: 26, Sayı: 7061, 5 İkindiçeşrin/Kasım 1936, s.5.

19 Us, “Atatürk’ün Güzel Fikirlerinden Biri: Doğu Üniversitesi”, **Kurun**, s.1-2.

20 Mustafa Fuad, “Doğu Mektupları: Doğu Üniversitesinin Doğuda Göreceği İşler”, **Son Posta**, Yıl: 8, Sayı: 2584, 9 Birinciçeşrin/Ekim 1937, s.8.

gerçek ise cehalettir²¹. Üniversitenin en önemli girdisinin öğrenci olduğu dikkate alınırsa bölgeden üniversiteye öğrenci bulmanın çözülmesi gerekli sorunların başında geldiği anlaşılmaktadır. Kaldı ki I. Umum Müfettişlik Kültür Müşaviri Salim Atalık, hazırladığı bir raporda Van şehrinde kurulması düşünülen üniversitenin temel taşı olarak ilköğretimi göstermiş ve ihmal edilmemesini tavsiye etmiştir²².

Eğitim alanında Türkiye'nin doğusu ile batısı arasındaki uçurumun yanında yetişmiş eleman eksikliği yönünden de benzeri bir fark mevcuttur. 3. Umum Müfettişlik faaliyetini yürüten Uzer'in açıklamalarında yetişmiş insan eksikliğinin boyutlarını görmek mümkündür. Ona göre doğunun en büyük ihtiyacı doktor ve eczacıdır²³. Tahsin Bey bir başka beyanatında ise İstanbul'un küçük semtlerinden olan Beyoğlu'nda 890 doktor olmasına rağmen sekiz vilayetin ve yaklaşık iki milyon vatandaşın yaşadığı doğuda sadece 69 hekimin varlığına dikkat çekmiştir. Keza Anadolu'nun batı kesimlerine kıyasla doğusunda çok daha fazla hayvan bulunmasına karşılık bölgede bir tane baytarın olduğunu belirtmiştir. Böylesine ciddi boyutlara ulaşan yetişmiş eleman ihtiyacını gidermenin doğuda üniversite açmakla sağlanabileceğini ifade etmiştir. Söz konusu açıklamaları gazete sütunlarına taşıyan Asım Us'a göre bölgede yaşayan gençlerin yüksek tahsil görmesiyle doğup büyüdüğü muhitte çalışması sağlanacağından doktor, eczacı, baytar ve öğretmen gibi yetişmiş insan ihtiyacı karşılanacaktır. Hatta İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerle ortak hareket edecek olan doğu üniversitesi ilmi açıdan Türkiye'ye ve dünyaya faydalı işler yapacaktır²⁴.

Ülkenin ihtiyaç duyduğu okumuş insanı yetiştiren tek kurum olan İstanbul Üniversitesinin yetersiz kalması, yeni üniversitenin açılmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Ayrıca doğuya atanan kişilerin konforsuzluk, mahrumiyet ve şehir hayatına alışmış olmalarından dolayı ilk fırsatta batıya tayinlerini istemeleri bölgenin eleman sıkıntısını arttırmıştır. Hatta bölge insanının dahi batı hayalleri kurması söz konusu sorunun derinleşmesine neden olmuştur. Bu nedenle söz konusu önemli toplumsal sorunun çözümü noktasında

21 İHTB, "Atatürk Üniversitesi Yazısı", s.2-4.

22 İHTB, "Diyarbakır Umum Müfettişinden Van, Muş Merkez ve İlçelerinin Raporu", Dosya: F3 X-110, Sıra: B2222, s.10.

23 "Doğu Vilayetleri Mes'ud Bir İstikbale Hazırlanıyor", *Cumhuriyet*, Yıl: 11, Sayı: 4488, 9 İkcinciteşrin/Kasım 1936, s.5.

24 Us, "Atatürk'ün Güzel Fikirlerinden Biri: Doğu Üniversitesi", *Kurun*, s.1-2.

doğuda bir üniversite kurulması elzem görülmüştür. Böylece kendi muhitinde yetişmiş, üniversite tahsilini tamamlamış gençlerin bölgelerine daha rahat hizmet edebilecekleri düşünülmüştür. Ayrıca sadece maddi olanaksızlıklardan dolayı okuma imkânı bulamayan zeki ve yetenekli vatan evlatları topluma kazandırılacağı ve Türk kültürünün gelişeceği vurgulanmıştır²⁵.

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından B. Dülger, “Doğuda Üniversite Bir İhtiyaçtır: Halkla Yakından Temas Edecek Eleman Lazım” başlıklı köşe yazısında; Mustafa Fuad ile aynı noktalara temas ettikten sonra şarkta kurulacak bir Tıp Fakültesinin bölgenin en büyük sorunu olan sağlık davasının çözümüne yapacağı katkıyı dile getirmiştir. Doğu üniversitesi sayesinde orta mektep mezunlarının doktor olarak yetiştirilebileceğini sözlerine eklemiştir. Dülger’e göre doğu şehirleri her yönüyle kalkındırılmak ve batı ile arasındaki uçurum giderilmek isteniyorsa sadece sağlıkçılara değil hukukçulara, mühendislere, tüccarlara da ihtiyaç vardır. Eğer nitelikli eleman sıkıntısı çözülecekse kurulması planlanan üniversite bünyesinde Hukuk Fakültesi, Ziraat ve Ticaret Fakültesi, Fen ve Mühendislik Fakültelerinin de açılması şarttır²⁶.

Doğu üniversitesinin açılması konusunda önemli bir belge niteliği ihtiva eden Türkiye Büyük Millet Meclisinin V. Dönem III. Yasama Yılı açılış nutkunda yeni üniversite açma konusuna değinen Atatürk, süreci kültürel kalkınma ve nitelikli eleman ihtiyacını karşılama kapsamında değerlendirmiştir. Bu konuşmasında Türk milletinin idealinin “en medeni ve müreffeh millete” ulaşmak olduğunu hatırlattıktan sonra bu amaca ulaşmak için okuma yazmanın yaygınlaştırılmasına ve kalkınmak için gerekli olan nitelikli insanların yetiştirilmesine vurgu yapmıştır. Bu amacı başarmaya yönelik olarak ülkenin şimdilik İstanbul, Ankara ve Van olmak üzere üç kültür bölgesine ayrıldığını açıklamıştır. Doğuda, Van Gölü’nün en güzel yerinde, her şubeden ilkokulların ve üniversitenin bulunduğu bir kültür şehri meydana getirmek istediklerini belirtmiştir. Böylesine mühim bir teşebbüsün bölge gençliğine sağlayacağı olanakları ise “Türkiye Cumhuriyeti’nin en mutlu bir eseri” şeklinde izah etmiştir²⁷. Mustafa Kemal Atatürk’ün bu girişimle;

25 Fuad, “Doğu Mektupları: Doğu Üniversitesinin Doğuda Göreceği İşler”, **Son Posta**, s.8.

26 B. Dülger, “Doğuda Üniversite Bir İhtiyaçtır: Halkla Yakından Temas Edecek Eleman Lazım”, **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4839, 1 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.2.

27 **TBMMZC**, 1 Kasım 1937, I, s.7; **Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952, s.8-10. **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938)**, I,

çağın icaplarına göre yetişmiş, ulusal benliğe sahip yüksek tahsil gençliği oluşturmayı hedeflediği anlaşılmaktadır²⁸. Ayrıca söz konusu nutkun önemi, “hemen her Cumhuriyet memurunun ve Türk’ün cebinde mukaddes bir kitap gibi taşıyarak sık sık okunacak ve ezberlenecek bir vesika, büyük inkılap yolunda istikbalî aydınlatan bir projektördür²⁹.” şeklindeki yorumlarla ortaya konmaya çalışılmıştır.

Cumhurbaşkanı’nın bu açıklamalarından sonra da konu hakkında yazılan yazılarda üniversite kurma düşüncesi doğunun kültürel kalkınması ve eleman sıkıntısının giderilmesi açısından değerlendirilmeye devam edilmiştir. Doğu üniversitesi açılması sürecini daha çok sağlık noktasında inceleyen G. A, *Ulus* gazetesindeki “Hayat ve Sıhhat” köşesinde kaleme aldığı “Doğu Üniversitesi” başlıklı yazısında, üniversitelerin açıldıkları yerlerde fikri hayatın gelişmesine katkı sunduğunu belirtmiş, Türk inkılabının yeni bir safhaya geçtiğini ileri sürmüştür. Planlanan üniversite dâhilinde açılacak Tıp Fakültesiyle bölgedeki doktorsuzluklardan meydana gelen ölümlerin önüne geçilebileceğini iddia etmiştir. Yine yazar, Tıp Fakültesinin yürüttüğü çalışmaların, Türk medeniyet ve ilminin Asya’ya yayılma sürecini hızlandıracağını ifade etmiştir³⁰.

Üniversite kurma sürecini kültürel kalkınma ve yetişmiş eleman sıkıntısını çözme noktasındaki yapılan değerlendirmeler 1938 yılının ortalarında dahi devam etmiştir. Bu kapsamda *Son Telgraf* gazetesinde Etem İzzet Benice tarafından kaleme alınan “Şark Üniversitesi Kurulurken” isimli yazı önemlidir. Yazar, üniversite kurma çalışmalarını doğunun sosyal ve kültürel kalkınmasına verilen önemi göstermesi bakımından önemli, kültür devriminin yüksek tahsili ülke geneline yayacak kadar gelişmesi noktasında değerli bulmaktadır. Ona göre her sahada yetişmiş elemene ve yüksek kültür

5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s.419-420. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün bu önemli nutku, dönemin basınında geniş bir yer tutmuştur. “Atatürk Dün Yıllık Nutku İle Meclisi Açtı”, **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4840, 2 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.8; “Atatürk’ün Tarihi Nutukları”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7117-1207, 2 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.9; “Atatürk’ün Çok Değerli Nutku”, **Yeni Asır**, Yıl:43, Sayı: 9665, 2 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.7. Ayrıca bu nutuk, 2 Kasım 1937 tarihli *Tan*, *Ulus*, *Son Posta*, *Haber (Akşam Postası)*, *Anadolu* gazetelerinde de mevcuttur.

28 Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Haz. Arı İnan, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.170.

29 Asım Us, “Atatürk Programı”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7119-1209, 42 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1, 4.

30 G.A, “Doğu Üniversitesi”, **Ulus**, Yıl: 18, Sayı: 5855, 14 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.5.

sahibi gençlere ihtiyaç vardır. Bu bağlamda kurulacak doğu üniversitesi, diğer üniversitelerle birlikte hâkim, doktor, edip, mühendis, kimyager, avukat gibi nitelikli insanların yetişmesine hem de umumi kültür seviyesinin yükselmesine hizmet edecektir. Ayrıca Başvekil Celal Bayar'ın, mekteplerden mezun olan gençlerin üniversiteden mahrum bırakılmamasına inandığını, bu yüzden söz konusu çalışmaları önemsediyini belirtmiştir³¹.

Doğunun her anlamda geri bir durumu doğu üniversitesi kurulmasının temel motivasyon kaynağı olduğu ifade edilebilir. Ancak Atatürk'ün bunun yanı sıra bölgede üniversite kurulmasından birtakım başka beklentilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Birincisi, bölgede yaşanan ayaklanmaların akabinde bölgedeki ayrılıkların Türkçe öğretiminin yaygınlaştırılmasıyla giderilebileceği anlayışı gelişmeye başlamıştı. Hatta Dersim'den uzak bölgelerde kız ve erkek yatılı okullar açılması, burada bölge çocuklarının küçük yaşlardan alınıp okutulmasını tavsiye eden raporlar Millî Eğitim Bakanlığına sunulmuştu³². Bu sebeple kurulması planlanan üniversite sayesinde hem bölgenin kalkınması hem de Türk dil ve tarih araştırmaları yapılarak Türk vatandaşı bilinci kazandırılmasının düşünüldüğü söylenebilir. Yani doğu üniversitesi, Türkiye'nin kültür faaliyetlerinin “doğudaki üssü” konumunda olması hedeflenmiştir³³. Afet İnan da yeni üniversitenin doğuda açılmasının nedenini; kültür olanaklarını götürmek suretiyle dil, kültür ve ülkü birliğini sağlamak ve bölgeye yakın ülkelerde yetenekli kişileri bünyesine alan bir Türk bilim kurumu kurmak olarak açıklamıştır³⁴. Özellikle üniversite yeri olarak Van'ın seçilmesinde coğrafi konum, ilkim şartları bakımından elverişlilik, toprak verimliliği ve Van Gölü'nün bulunması etkili olmuştur³⁵. Gerçekten de Türkiye'nin bağımsızlığını kazanması süreci ve sonrasında yaptığı önemli inkılaplar Asya ve İslam ülkelerinde yakından takip edilerek örnek alınmıştır.

31 Etem İzzet Benice, “Şark Üniversitesi Kurulurken”, **Son Telgraf**, Sayı: 469, 28 Haziran 1938, s.2.

32 Engin Tonguç, **Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç (Yaşamı, Öğretisi, Eylemi)**, I, Güldiken Yayınları, 1. Basım, Ankara 1997, s.333.

33 Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s.142-143.

34 İnan, **a.g.e.**, s.306.

35 Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar, II**, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s.482; Yücel Namal, Hasan Karakuzu, “Türkiye’de Üniversite Açma Politikasına Bir Örnek: Doğu Üniversitesi Fikrinden Atatürk Üniversitesi’ne”, **Tarih Okulu Dergisi**, C IX, S 27, 2016, s.485.

Böyle bir kurum sayesinde söz konusu ülkelerdeki yetenekli kişiler Türk bilimine kazandırılabilirdi gibi Türkiye’de aldıkları eğitim neticesinde ülkelerinin modernleşmesinde etkin rol oynayabilirlerdi.

Dönemin basınının ve aydın sayılabilecek kişilerinin doğuda üniversite kurma faaliyetlerini imar, sosyal ve kültürel kalkınma ile nitelikli eleman ihtiyacını karşılama açısından değerlendirdikleri görülmüştür. Özellikle bölgenin yaşam koşullarının zorluğundan dolayı yetişmiş insanların görev yapmaktan kaçınmaları, memur göndermektense üniversiteyi götürmek anlayışının ön plana çıkmasını sağladığı söylenebilir. Böylece hem bölgenin imar ve kültürel manada kalkınması hem de bölgenin ihtiyaç duyduğu insan kaynağının bulunmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. Yine batı bölgelerinde ve şehirlerde okumuş kişilerin doğuda görev yapmak istememeleri, doğunun kendi insanının yetiştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Dolayısıyla dönemin önemli bir eğitim ve kalkınma anlayışı olan “kendi kaynağı ile kalkındırma” hareketinin üniversite açılma sürecinde “doğuyu kendi insanıyla kalkındırma” şeklinde uygulandığını söylemek mümkündür.

Doğu üniversitesinin Van Gölü civarında kurulacağı sıklıkla basın tarafından gündeme getirilmesine rağmen bu konuda tam bir netliğin olmadığı anlaşılmaktadır. *Tan* gazetesi muhabiri Selahattin Güngör’ün 3. Umum Müfettişi Tahsin Uzer ile yaptığı mülakata yer verdiği haberinde, Uzer’in doğu üniversitesi işinin daha tasavvurdan ibaret olduğuna ve Van Gölü civarında veya başka bir yerde kurulabileceğine yönelik açıklamalarını aktarması, söz konusu belirsizliği kanıtlar niteliktedir³⁶. Yine *Anadolu* gazetesindeki “Doğu İllerinin En Büyük İhtiyacı Doktordur” başlıklı yazıdaki “Doğu’da bir üniversite kurulması mukarrerdir... Üniversite, Van Gölü kıyısında veya herhangi bir yerde yapılacaktır. Fakat muhakkak olan şudur ki doğunun bir üniversitesi olacaktır.” şeklindeki açıklamalarda bu kapsamda değerlendirilebilir³⁷.

Açılması planlanan üniversitenin kurulacağı yer konusunda 1937 yılının ortalarından itibaren bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Van’da açılması düşünülen üniversitenin bu tarihlerden itibaren Erzurum’da yapılacağına yönelik basında haberler çıkmaya başlamıştır. Bu konuda da Tahsin Uzer

36 Selahattin Güngör, “Uzak Şark Vilayetlerimizde Hızlı Bir İlerleme Hamlesi Var: Tahsin Uzer’le Konuştuk”, *Tan*, Sayı: 562, 9 İkciteşrin/Kasım 1936, s.1, 4.

37 “Doğu İllerinin En Büyük İhtiyacı Doktordur”, *Anadolu*, Yıl: 26, Sayı: 7065, 11 İkciteşrin/Kasım 1936, s.6.

tarafından Halkevinde yapılan açıklamaya göre Atatürk yurdunun müreffeh ve varlıklı bir numunesi olan Erzurum'daki öğretmen okulu doğu üniversitesine dönüştürülecektir³⁸. Bu açıklamadan sonra üniversitenin Erzurum'da açılmasına yönelik halkın ve Hükûmetin kuvvetli bir arzusu olduğunu dile getiren yazılar da mevcuttur³⁹.

Tahsin Uzer'in, üniversitenin Erzurum'da açılacağına yönelik açıklamalarını kendi başına yapması mümkün değildir. Bu konuda yeterli bilgi bulunmamasına rağmen Ankara'ya yaptığı seyahatler sırasında Mustafa Kemal Atatürk veya üst düzey yetkililerle yaptığı görüşmeler ve kişisel çabaları neticesinde bu şekilde bir karar değişikliğine gidildiği düşünülebilir. Ayrıca şehir değişikliğinin gündeme gelmesinde Erzurum'un doğunun en gelişmiş şehri olması nedeniyle Van'a kıyasla ulaşım, eğitim, imar vb. alanlarda imkânlar açısından daha ileri seviyede bulunmasının etkili olması muhtemeldir. Böyle bir karar değişikliğinde Van şehrinin olumsuz koşullarında yeni bir tesis yapmanın zorluğu dikkate alınarak Erzurum'da var olan uygun binanın kullanılmak istendiği anlaşılmaktadır. Zaten Tonguç, üniversite kurma çalışmalarının ciddi olarak ele alınmasıyla yapılan incelemelerde bölgenin sorunlarını; felaketler ve bakımsızlık yüzünden ıssızlaşma, toprak ağası ve şeyhler tarafından sömürülme, yapı malzemesi eksikliği, ulaşımın zorluğu, nitelikli eleman yokluğu, öğretim üyesi ve öğrencinin bulunmasındaki güçlükler olarak belirtmiştir. Bu yüzden kurulacak üniversite için düşünülen Van ve Diyarbakır şehirlerinden ziyade en uygun yerin Erzurum olduğuna kanaat getirildiğini açıklamıştır⁴⁰. Ancak Mustafa Kemal Atatürk, yeni üniversiteler açılması ile ilgili konuşmasında Van'ı işaret etmesi tüm bu tartışmaları nihayete erdirmiştir.

Genel olarak bakılacak olursa, doğuda üniversite kurulması için bir milat olarak kabul edilen Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1937 tarihli konuşmasının

38 “Erzurum'da Fabrikalar ve Üniversite Kuruluyor”, **Kurun**, Yıl: 20-3, Sayı: 7032-1152, 9 Ağustos 1937, s.1 ve 4; “Erzurum'da Büyük Bir İplik Fabrikası Kuruluyor”, **Ulus**, Yıl: 18, Sayı: 5760, 10 Ağustos 1937, s.2; “Erzurum'da Bir Doğu Üniversitesi Kurulacak”, **Son Posta**, Yıl: 8, Sayı: 2523, 9 Ağustos 1937, s.1 ve 11; “Erzurum'un İmarı Faaliyeti: Doğu Üniversitesi Bu Şehirde Kurulacak”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 6, Sayı: 2000, 9 Ağustos 1937, s.2. Bu haberler sadece ulusal basında değil yerel basında da gündeme gelmiştir. “Erzurum'da Büyük Bir İplik Fabrikası Kuruluyor: Tahsin Uzer'in Beyanatı”, **Türk Sözü (Adana)**, Yıl: 13, Sayı: 3901, 10 Ağustos 1937, s.1; “Erzurum'da İplik Fabrikası: Bütün Şark İllerimiz Atatürk'ün Nurlu Yolunda Yürümektedir”, **Yeni Asır (İzmir)**, Yıl: 42, Sayı: 9624, 10 Ağustos 1937, s.3.

39 Fuad, “Doğu Mektupları: Doğu Üniversitesinin Doğuda Göreceği İşler”, **Son Posta**, s.8.

40 İHTB, “Atatürk Üniversitesi Yazısı”, s.3-4.

öncesinde yeni üniversite açılmasına karar verildiği anlaşılmaktadır. Bu konunun basına yansımada ve haber değeri kazanmasında Tahsin Uzer'in açıklamalarının etkisi olduğu görülmektedir. Süreç içerisinde basında ara sıra gündeme gelen doğu üniversitesi kurulması mevzusu, bölgenin imarı ve kültürel kalkınması ile nitelikli eleman eksikliğinin giderilmesi açısından değerlendirilmiştir. Bu şekilde yapılan değerlendirmelerde hemen hemen her alanda ciddi bir nitelikli insan gücü yokluğu kabul edilmekle birlikte özellikle bölgedeki doktor eksikliğinin vurgulandığı söylenebilir. Ayrıca bu dönemde üniversitenin açılacağı yer konusunun da zaman zaman gündeme taşındığı tespit edilmiştir.

II. Doğu Üniversitesi Kurma Sürecinin Faaliyet Dönemi

Doğuda bir üniversite kurulmasına giden süreçte bir dönüm noktası sayılan 1 Kasım 1937 tarihli Mustafa Kemal Atatürk'ün konuşmasıyla birlikte düşüncede kalan doğu üniversitesi fikri resmiyet kazanarak ciddiyetle ele alınmaya başlanmıştır. Söz konusu konuşmanın hemen akabinde Hükûmetin ve ilgili bakanlığın belirtilen direktifleri uygulamaya çalıştığı görülmüştür. Zira yeni üniversite kurulması hakkında tetkikat yapmak⁴¹ için Maarif Vekili Saffet Arıkan, Maarif Yüksek Tedrisat Umum Müdürü Cevat Dursunoğlu ve mahiyetinin Van'a seyahate çıkmaya hazırlandıkları anlaşılmaktadır⁴². Başvekil Celal Bayar ise hazırladığı hükûmet programında Ankara Üniversitesi ile Atatürk'ün işaret ettiği doğudaki kültür merkezinin açılmasına yer vermiştir⁴³. Ayrıca Hükûmetin ilgileneceği ilk iş olan maarif ıslahatı programında da İstanbul, Ankara ve doğu üniversitelerinin akademisyen ve öğrenci sorununu çözülmesi gereken önemli bir problem olarak kabul etmiştir⁴⁴. Zaten dönemin basını tarafından Türkiye'nin kültürel açıdan mıntıkalara bölünmesi başlı

41 “Doğu Üniversitesi İçin Yapılan Hazırlıklar: Maarif Vekili Saffet Arıkan Mahallinde Tetkik Yapmak Üzere Bugünlere Hareket Ediyor”, **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4843, 5 İkciteşrin/Kasım 1937, s.1; “Doğu Üniversitesi”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 6845, 5 İkciteşrin/Kasım 1937, s.2.

42 “Maarifte İslah Hamleleri: Saffet Arıkan Pek Yakında Van'a Gidecek”, **Son Telgraf**, Yıl ve Sayı Bulunmamaktadır, 5 İkciteşrin/Kasım 1937, s.1.

43 **TBMMZC**, 8 Kasım 1937, XX, s. 32; “Başvekilimiz Kabine Programını Millet Meclisinde Dün İzah Etti”, **Tan**, Yıl: 3, Sayı: 910, 9 İkciteşrin/Kasım 1937, s.9; “Başvekil Celal Bayar'ın Program Nutku”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7125-1215, 10 İkciteşrin/Kasım 1937, s. 9-10.

44 “Maarifte İslah Hamleleri: Saffet Arıkan Pek Yakında Van'a Gidecek”, **Son Telgraf**, s.1.

başına değerli bir inkılap olarak değerlendirilmiştir. Bu inkılapla birlikte doğu üniversitesi kurma faaliyetlerinin hızlanacağı ve ülkenin geri kalmış kısımlarının aydınlatılacağı düşünülmüştür⁴⁵.

Mustafa Kemal Atatürk'ün söz konusu beyanatından sonra doğu üniversitesi kurulmasına duyulan ilginin kısa bir süre içerisinde kaybolduğunu söylemek mümkündür. Bu tarihten sonra yaklaşık 3-4 aylık bir süre içerisinde konu ile ilgili herhangi bir yazı tespit edilememiştir. Bu tarihten sonra doğu üniversitesi hakkındaki ulaşılan ilk haber, daha önce planlanan ancak bir türlü gerçekleştirilemeyen inceleme gezisi ile alakalıdır. 6 Mart 1938 tarihli basında çıkan haberlerde, Saffet Arıkan ve mütehassıslardan oluşan bir heyetin yakında Van'a gideceği ve yerinde gerekli incelemeleri yapacağı bildirilmiştir. Belirtilen haberlerde doğu üniversitesinin nasıl bir müessese olarak düşünüldüğüne dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre; Van'da muallim, mütehassıs ve talebenin rahatlıkla oturabilecekleri⁴⁶, üniversitenin öğrenci kaynağını sağlamak adına ilköğretim, ortaokul ve lise kurumlarını içinde barındıran⁴⁷ “bir site üniversitesinin” planlandığı anlaşılmaktadır⁴⁸. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar* adlı eserinde Mustafa Kemal Atatürk'ün aklındaki kurumu “...hepsi yatılı olmak üzere birkaç ilk ve orta mektep, lise, öğretmen, ziraat ve sanat mektepleri ve nihayet bütün fakülteleriyle bir üniversite” şeklinde tarif etmesi⁴⁹, gazetede çıkan haberlerle Atatürk'ün fikrinin örtüştüğünü göstermektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün “modern kültür merkezi” adını verdiği doğu üniversitesi işini önemsediği söylenebilir. Nitekim onun düşündüğü kültür merkezi; öğretmen, profesör ve memurların rahatça ikamet edeceği yeni mahallelerden, zengin kütüphaneden, bütün ihtiyaçlara cevap veren çarşı, sinema, tiyatro, gazino, spor kulüplerinden oluşmaktadır. Böylece kara ve

45 Hakkı Ocakoğlu, “Atatürk Yüksek Görüşleri İle Yeni Direktifler Verdiler”, **Yeni Asır**, Yıl: 43, Sayı: 9696, 3 İkindiçeşrin/Kasım 1937, s.1-2; “Hükümetin Hazırladığı ve Hazırlayacağı Kanunlar”, **Son Telgraf**, Sayı: 239, 2 İkindiçeşrin/Kasım 1937, s.1-2.

46 “Maarif Vekili Şark Üniversitesini Kurmaya Gidiyor”, **Son Telgraf**, Sayı: 357, 6 Mart 1938, s.2.

47 “Kültür İşleri: Van Vilayetinde Açılacak Üniversite”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7237-1327, 7 Mart 1938, s.3.

48 “Van'da Yapılacak Doğu Üniversitesi: Maarif Vekili Mütehassıs Bir Heyetle Yakında Tetkikata Çıkacak”, **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4959, 6 Mart 1938, s.1, 8.

49 Soyak, **a.g.e.**, II, s.482.

hava ulaşımıyla merkeze ve denize bağlanan mükemmel plan dâhilinde inşa edilmiş modern bir Van şehri meydana getirmeyi hedeflemiştir. Bu müessesenin ihtiyaç duyduğu öğretim üyesi kadrosunun İstanbul'da veya yurt dışında okumuş ve akıncı ruhlu kişilerden seçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yeterli eleman sağlanamaması durumunda ise yurt dışından profesör getirtmeyi ve yurt dışına öğrenci göndermeyi de düşünmüştür⁵⁰.

Yapılması planlanan inceleme gezisinin Haziran sonuna kadar yapılamadığını, basında çıkan haberlerden anlamak mümkündür. Çünkü Mart-Haziran ayları arasında geçen süre içerisinde belirtilen seyahatin yapılacağına dair birçok haber bulunmaktadır⁵¹. Hatta bazı haberlerde üniversitenin açılacağı yerin tespit edilmesinden hemen sonra çalışmalara başlanacağı ve büyük ihtimalle 1940 yılı içerisinde doğu üniversitesinin faaliyete geçeceği dahi yer almıştır⁵². Ancak hem ülkenin genel şartları hem de bölgenin özel şartları düşünüldüğünde bu durumun çok güç olduğu söylenebilir. 1938 yılının Haziran ayının sonuna gelindiğinde artık yapılacak seyahatin detayları hakkında birtakım bilgiler verilmeye başlanmıştır. Nitekim 27 Haziran 1938 günü *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan “Van Üniversitesi İçin Tetkikat” başlıklı haberde seyahate katılacak isimler ve seyahatin kapsadığı şehirler belirtilmiştir. Buna göre inceleme heyetinde Maarif Vekili Saffet Arıkan, Yüksek Tedrisat Umum Müdürü Cevat Dursunoğlu, İlk Tedrisat Umum Müdürü İsmail Hakkı Tonguç, Güzel Sanatlar Akademisi hocalarından Mimar Arif Hikmet Holta, Hususi Mektepler Müdürü ve Kalem Mahsus Müdürü Nihat Adil Erkmen bulunmaktadır⁵³. Tonguç'un inceleme gezisi hakkında verdiği bilgilerden bu kişilerin yanı sıra I. Umum Müfettişi Abidin Özmen, I. Umum Müfettişi Kültür Müşaviri Salim Atalık ve I. Umum Müfettişlik Doktorunun (ismi tespit edilemedi) da heyette yer aldığı

50 Soyak, a.g.e., II, s.483.

51 “Maarif Vekilinin Şarkta Tetkik Seyahati”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7049, 2 Haziran 1938, s.2; “Maarif Vekili İstanbul'da: Oradan Da Şarka Gidecektir, **Anadolu**, Yıl: 27, Sayı: 7522, 3 Haziran 1938, s.1; “Kültür Bakanı Van'a Gidiyor”, **Anadolu**, Yıl: 27, Sayı: 7553, 28 Haziran 1938, s.3. Bu seyahatte uğraması muhtemel yerler hakkında bilgilerde sunulmaktadır. Buna göre Diyarbakır, Elazığ, Van ve Erzurum'a uğranılabileceği belirtilmiştir. “Maarif Vekili Şark Vilayetlerinde Seyahate Çıkıyor”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 7, Sayı: 23872, 2 Haziran 1938, s.3.

52 “Doğu Üniversitesi: Bir Heyet Tetkikat Yapmak Üzere Pek Yakında Şarka Gidecek”, **Son Telgraf**, Sayı: 439, 29 Mayıs 1938, s.3.

53 “Van Üniversitesi İçin Tetkikat”, **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5072, 27 Haziran 1938, s.3.

anlaşılmaktadır⁵⁴. Yine bu haberlerde heyetin Diyarbakır'dan Kars'a kadar tüm şehirleri gezeceği ifade edilmiştir⁵⁵.

Uzun zamandan beri planlanan ancak bir türlü gerçekleştirilemeyen inceleme gezisi nihayet 30 Haziran 1938'de başlamıştır⁵⁶. Bu seyahatin yaklaşık 20 gün süreceği, heyetin Van'a varmak için trenle Diyarbakır'a doğru yola çıktığı bildirilmiştir⁵⁷.

Doğuda açılması planlanan üniversite için yapılan tetkikat seyahatini basından takip etmek mümkündür. Uğranılan yerlerde yapılan incelemeler hakkında detaylı veriler sunulmasa da sürecin ortaya konulması adına basın en önemli kaynak özelliği taşımaktadır. Buna göre heyetin 3 Temmuz 1938 tarihinde Siirt'te olduğu ve Bitlis yolu üzerinden Van'a gideceği *Akşam* gazetesinden öğrenilmektedir⁵⁸. İnceleme heyeti, 6-11 Temmuz tarihleri arasında Tatvan, Ahlat, Adilceviz ve Van şehirlerinde gerekli incelemeleri yapmış, daha sonra tetkikat için Erçiş'e hareket etmiştir⁵⁹. 14 Temmuz günü Kars'a ulaşan heyet, burada Cılavuz Eğitim Kursu'nda incelemelerde bulunmuştur. Daha sonra içme suyu şebekesinin açılışını yapmış, elektrik tesisatının temelini atmış, şehirdeki diğer eğitim kurumlarına ziyaret gerçekleştirmiştir⁶⁰. Daha sonra Erzurum'a geçen heyet, burada önemli devlet kurumlarını ziyaretten

54 İHTB, "Atatürk Üniversitesi Yazısı", s.1-4.

55 "Doğu Üniversitesi: Maarif Vekili Perşembeye Van'a Gidiyor", **Son Telgraf**, Sayı: 468, 27 Haziran 1938i s.1 ve 6; "Kültür Bakanı Van'a Gidiyor", **Anadolu**, Yıl: 27, Sayı: 7553, 28 Haziran 1938, s.3; "Doğu Üniversitesi: Maarif Vekili Tetkik Seyahatine Çıkıyor", **Yeni Asır**, Yıl: 43, Sayı: 9866, 28 Haziran 1938, s.3.

56 "Maarif Vekili Van'a Gitti", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7078, 1 Temmuz 1938, s.2; "Maarif Vekili Diyarbakır'a Gitti", **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 7, Sayı: 2310, 1 Temmuz 1938, s.3.

57 "Maarif Vekili Diyarbakır'da", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7079, 2 Temmuz 1938, s.2.

58 "Maarif Vekili Van Yolunda", **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5079, 4 Temmuz 1938, s.3; "Van Üniversitesi: Maarif Vekili Siirt'e Vasil Oldu", **Akşam**, Yıl:20, Sayı: 7081, 4 Temmuz 1938, s.2.

59 "Maarif Vekili Erçiş'ten Karaköse Yolu İle Kars'a Gidiyor", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7089, 12 Temmuz 1938, s.2. Heyetin Van'da yaptığı seyahat, Van'ın yerel gazetesi olan *Yeni Yurd Van* gazetesinde de yer almıştır. Zühal Boran, **Yerel Basın Çalışmalarına Bir Örnek: Yeni Yurd Van Gazetesi (1937-1948)**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2018, s.63.

60 "Maarif Vekili Sarıkamış'ta Elektrik Santralının Temelini Attı ve Erzurum'a Geçti", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7092, 15 Temmuz 1938, s.2; "Maarif Vekilinin Doğu Seyahati", **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5090, 15 Temmuz 1938, s.3.

sonra bazı temel atma törenlerine katılmış ve eğitim kurumlarını gezmiştir⁶¹. Erzurum'dan Erzincan'a geçen⁶² Maarif Vekili ve mahiyeti, burada seyahatle ilgili ilk detaylı beyanatını *Anadolu Ajansı* muhabirine vermiştir. Arıkan verdiği röportajda Atatürk Dönemi'ndeki kültür hareketlerini “asırlarca sürüp giden bocalamalarla kıyas kabul etmeyecek derecede hareketli ve olgun” olarak değerlendirmiştir. Yine Atatürk'ün “doğu bölgesinde bütün müstemilatı ile bir kültür sitesi kurulması” direktifleri neticesinde yapılan seyahat hakkında ayrıntılı bir raporu meclise sunacağını belirtmiştir⁶³. Heyet, doğudaki incelemelerinin yanı sıra Gümüşhane⁶⁴, Trabzon⁶⁵, Giresun, Ordu⁶⁶, Samsun⁶⁷ ve İstanbul'da⁶⁸ da tetkikat yapmıştır. Ayrıca heyetin seyahatini tamamladığı sıralarda Cenevre VII. Beynelmilel Tedrisat Konferansı'na katılan Prof. Dr. Afet İnan, “Türkiye Maarif Hayatı” hakkında yaptığı konuşmasında doğu üniversitesinden bahsetmiştir⁶⁹.

- 61 “Maarif Vekili Erzurum'da Bir Sinemanın Temelini Attı, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 7, Sayı: 2324, 16 Temmuz 1938, s.3; “Maarif Vekilinin Erzurum Tetkikati”, **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5091, 16 Temmuz 1938, s.5; “Maarif Vekili B. Saffet Arıkan Erzurum'a Tetkiklerde Bulundu”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7093, 16 Temmuz 1938, s.2.
- 62 “Kültür Bakanı Erzincan'a Hareket Etti”, **Akşam**, Yıl:20, Sayı: 7094, 17 Temmuz 1938, s.2.
- 63 “Kültür Vaziyetimiz Hakkında Beyanatta Bulundu”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7370-1460, 18 Temmuz 1938, s. 4. “Maarif Vekili Tetkikleri Hakkında Meclise Bir Rapor Verecek”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7095, 18 Temmuz 1938, s.1 ve 4. Bu raporda Van ve Ahlat civarında inşaat merkezlerinin kurulması, gençlerin lise çağından itibaren yatılı ve burslu olarak okullara alınmasıyla kurulacak üniversitenin öğrenci olarak alt yapısının hazırlanması konuları yer almaktadır. Abdülaziz Kardaş, “Demokrat Parti İktidarı Döneminde Doğuda Bir Üniversite Kurma Çabaları”, **History Studies**, VI, 6, 2014, s.151.
- 64 “Maarif Vekili Gümüşhane'de Mektepleri Gezdi, Bugün Trabzon'a Gidecek”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7096, 19 Temmuz 1938, s.2.
- 65 “Maarif Vekili Trabzon'da”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7097, 20 Temmuz 1938, s.2.
- 66 “Maarif Vekili Dün Giresun'dan Ordu'ya Gitti”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 8000, 23 Temmuz 1938, s.2.
- 67 “Maarif Vekili Samsun'u Ziyaretten Sonra Vapurla İstanbul'a Geliyor”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7101, 24 Temmuz 1938, s.2.
- 68 “Maarif Vekili Bugün Öğleden Sonra Şehrimize Geliyor”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7102, 25 Temmuz 1938, s.2; “Maarif Vekili Dün Öğleyin Vapurla İstanbul'a Geldi”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7013, 26 Temmuz 1938, s.3.
- 69 “Türkiye'de Maarif Hayatı: Prof. Afet'in Cenevre'de Mühim Beyanatı”, **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5099, 24 Temmuz 1938, s.1 ve 5; “Beynelmilel Tedrisat Toplantıları: Murahhasımız Bayan Afet'in Türkiye'deki Kültür Hareketleri Etrafında Verdiği Malumat Takdirle Karşılandı”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7101, 24 Temmuz 1938, s.1 ve 10.

Maarif Vekili Saffet Arıkan, yapılan tetkikat seyahatinden sonra elde edilen sonuçları bir rapor hâlinde meclise sunduğu bilinmesine rağmen raporun orijinaline 23 Aralık 1947’de Maarif Vekaleti binasında çıkan yangında yanması dolayısıyla ulaşmak mümkün değildir⁷⁰. Ancak İsmail Hakkı Tonguç, seyahatin akabinde yaptıkları toplantıda vardıkları sonuçları yazısında kaleme almıştır. Buna göre; doğuda bir üniversite kurabilmek için yapılması gerekenler şu şekilde tespit edilmiştir⁷¹:

1. 10-15 yıl gibi kısa bir süre içinde bölgede ilköğretimi yaygınlaştırmak
2. Kız teknik okulları başta olmak üzere orta dereceli diğer okulları da mümkün olduğu ölçüde yaymak
3. İl merkezlerinde tam donanımlı liseler açmak
4. Hızlı bir şekilde doğudaki il ve ilçeleri hatta köyleri birbirine bağlayan yollar yapmak
5. Elazığ-Tatvan-Van demiryolunu hizmete açmak
6. Doğuda sağlık sektörü başta olmak üzere ciddi bir bayındırlık faaliyeti yürütmek
7. Üniversite açılması mevzusunu ve doğunun kalkındırılma sorununu aydınlara millî bir ülkü olarak kabul ettirmek

Doğunun kalkınması ve bölgenin ihtiyaç duyduğu yetişmiş insanı sağlayabilmek için önemli görülen doğu üniversitesi işini Hükûmetin ciddi bir şekilde ele aldığı söylenebilir. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk’ün rahatsızlığından dolayı Celal Bayar’ın okuduğu 1 Kasım 1938 tarihli meclis açılış nutkunda bu mesele ile ilgili etütlerin yapıldığı, kabul edilen esaslar üzerinden çalışmaların hızla ve ciddiyetle devam edeceği belirtilmiştir⁷². Ancak kısa bir süre sonra doğu üniversitesi fikrini ortaya koyan, hayalini kuran ve sürekli bir şekilde takip eden Mustafa Kemal Atatürk’ün vefat etmesi konuya olan ilginin dağılmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Hatay’ın anavatana

70 Eğitim Bakanlığı Yandı”, **Vakit**, Yıl: 31-1, Sayı: 10847-95, 24 Aralık 1947, s.1-2.

71 İHTB, “Atatürk Üniversitesi Yazısı”, s.5.

72 **TBMMZC**, 1 Kasım 1938, XXVII, s.6; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938)**, I, s.428; “Meclis Atatürk’ün Nutku İle Açıldı”, **Akşam**, Yıl: 21, Sayı: 7202, 2 İkinciteşrin/Kasım 1938, s.1, 6; “Büyük Millet Meclisi Dün Açıldı”, **Kurun**, Yıl: 22-3, Sayı: 7477-1577, 2 İkinciteşrin/Kasım 1938, s.1, 8.

katılma sürecinin en zirvede olduğu bir döneme denk gelmesi, Hükûmetin dikkatini bu noktaya çevirmesini gerektirmiştir. Yine II. Dünya Savaşı'nın başlaması da Hükûmetin kültürel politikaları ötelemesini, askerî faaliyetleri ön planda tutmasını beraberinde getirmiştir. Tüm bu olumsuzluklara bölgenin imkânsızlıkları ve devletin ekonomik olarak sıkıntısı eklenince doğu üniversitesi kurma çalışmaları kesintiye uğramıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı konuşmadan sonra geçen yaklaşık bir yıllık sürede doğu üniversitesi açılmasına yönelik faaliyetlerin resmiyet kazandığı, inceleme yapılması için heyet oluşturulduğu ve bir tetkik seyahati yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar neticesinde doğuyu üniversiteye kavuşturmak sorununun eğitim, ulaşım, sağlık ve imar noktasında bölgenin eksikliğini gidermekle çözülebilecek bir mesele olduğu anlaşılmıştır. Aynı zamanda bu meselenin hâll edilmesi için konunun bir millî mefkûre hâline dönüştürülmesi gerekmektedir. Yani son derece ciddi ve karmaşık olan bu sorun, ancak devlet ve milletin birlikte hareket ederek halledebileceği bir problem olarak gözükmektedir.

SONUÇ

Eğitim, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma amacına yönelik olarak yapılan inkılaplardan etkilenen en önemli alanların başında gelmektedir. Özellikle eğitimin yaygınlaşması ve okuryazar oranının yükseltilmesi için şehir ve kasabalarda okullaşma oranı arttırılmaya çalışılmıştır. 1930’lu yılların ortalarından itibaren yeterli olmamasına rağmen belirli bir seviyede okuma yazma bilen ve yükseköğretim talep eden bir kitle meydana gelmiştir. Dolayısıyla ülkenin tek yükseköğretim kurumu olan İstanbul Üniversitesi, tek başına bu talebe cevap vermekte yetersiz kalması ülkede yeni üniversitelerin açılmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda açılması planlanan üniversitelerden birisi de doğu üniversitesidir.

Bu dönemde Türkiye’de üniversiteye olan talebin çoğalmasının yanında doğuda üniversite açılmasını gerektiren birtakım başka nedenlerin olduğu anlaşılmaktadır. Ülkenin doğusu ile batısı arasında her anlamda ciddi bir uçurumun olduğu görülmektedir. Doğunun bu geri kalmışlığını gidermek amacıyla da doğu üniversitesi kurma çalışmaları yapılmıştır. Zaten dönemin basınından elde edilen bilgiler bu durumu destekler mahiyettedir. Dönemin basın organları, doğu üniversitesi konusunu imar, kültürel kalkınma ve ihtiyaç duyulan nitelikli elemanın sağlanması açısından değerlendirmişlerdir. Ayrıca batıda okumuş ve yetişmiş kişilerin doğuda görev yapmak istememeleri, doğunun kendi insanının muhitinde yetiştirilmesi anlayışının gelişmesini sağlamıştır. Gerçekten de söz konusu bu olumsuz durumlar bir üniversite kurulması fikrinin oluşmasında temel dinamikler olarak dikkat çekmektedir. Ancak bu gerçekliklerin dışında doğu üniversitesi fikrini geliştiren Atatürk’ün, doğuda Türklük bilincinin gelişmesi, dil ve tarih çalışmalarının hızlanması ve doğunun Asya ve diğer İslam ülkelerine açılan bir bilim üssü hâline getirilmesi gibi başka beklentilerinin de olduğu anlaşılmaktadır.

Doğu üniversitesi açılması sürecini anlamlandırmak için yeterli derecede yetkili açıklamasının bulunmamasından dolayı konunun anlaşılması adına basının ön planda tutulmasını gerektirmiştir. Ancak basında doğu üniversitesi tartışmaları bir süreklilik arz etmediği zaman zaman gündeme geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca konunun gündeme gelmesinde 3. Umum Müfettişi Tahsin Uzer’in açıklamalarının önemli olduğu görülmüştür.

Mustafa Kemal Atatürk’ün mecliste yaptığı konuşma doğuda bir üniversite kurulması çalışmaları adına önemli bir dönüm noktasıdır. Bu bağlamda söz

konusu açıklamalardan önceki süreci “düşünsel/fikri dönem”, konuşmadan sonraki süreci ise “faaliyet dönemi” olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü söz konusu açıklamaların ardından bir heyet oluşturularak bölgede incelemeler yapılmıştır. Yapılan tetkikat neticesinde doğu üniversitesi kurulma sürecinin eğitimden ulaşma, sağlıktan imara kadar çeşitli alanlarda ciddi sorunları barındıran bir problem olduğu anlaşılmıştır. Netice itibariyle yeni bir üniversite kurma çalışmaları ciddi bir şekilde ele alınmasına rağmen meydana gelen iç ve dış gelişmeler nedeniyle süreç tamamlanamamıştır.

İntihal Taraması Plagiarism Detection	Bu makale intihal taramasından geçirildi. (https://intihal.net/) <i>This paper was checked for plagiarism. (https://intihal.net/)</i>
Etik Beyan Ethical Statement	Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. <i>There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.</i>
Açık Erişim Lisansı Open Access License	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. <i>This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License</i>

KAYNAKÇA

Asım Us, “Atatürk’ün Güzel Fikirlerinden Biri: Doğu Üniversitesi”, **Kurun**, Yıl: 20-2, Sayı: 6768-708, 11 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.1.

Asım Us, “Doğu İllerimizde İmar”, **Kurun**, Yıl: 20-2, Sayı: 6762-702, 5 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.1, 7.

“Atatürk Dün Yıllık Nutku İle Meclisi Açtı”, **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4840, 2 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1, 8-9.

“Atatürk Üniversitesi: Ankara’da Kurulacak Üniversite Bu Yıl Açılacak”, **Cumhuriyet**, Yıl: 11, Sayı: 4032, 6 Ağustos 1935, s.1, 7.

“Atatürk’ün Çok Değerli Nutku”, **Yeni Asır**, Yıl:43, Sayı: 9665, 2 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1, 3, 7.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938), I, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

“Atatürk’ün Tarihi Nutukları”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7117-1207, 2 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1, 4, 8-9.

B. Dülger, “Doğuda Üniversite Bir İhtiyaçtır: Halkla Yakından Temas Edecek Eleman Lazım”, **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4839, 1 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.2.

“B. Tahsin Uzer’in Beyanâtı”, **Akşam**, Yıl: 19, Sayı: 6489, 9 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.1, 5.

Başgöz, İlhan, Wilson, Howard E., **Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim ve Atatürk**, Dost Yayınları, Ankara 1968.

“Başvekil Celal Bayar’ın Program Nutku”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7125-1215, 10 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.9-10.

“Başvekilimiz Kabine Programını Millet Meclisinde Dün İzah Etti”, **Tan**, Yıl: 3, Sayı: 910, 9 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.6-9.

“Beynelmilel Tedrisat Toplantıları: Murahhasımız Bayan Afet’in Türkiye’deki Kültür Hareketleri Etrafında Verdiği Malumat Takdirle Karşılandı”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7101, 24 Temmuz 1938, s.1, 10.

Bilsel, Cemil, **İstanbul Üniversitesi Tarihi**, Kenan Matbaası, İstanbul 1943.

Boran, Zühal, **Yerel Basın Çalışmalarına Bir Örnek: Yeni Yurd Van Gazetesi (1937-1948)**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2018.

“Büyük Millet Meclisi Dün Açıldı”, **Kurun**, Yıl: 22-3, Sayı: 7477-1577, 2 İkinciteşrin/Kasım 1938, s.1, 8.

“Doğu İllerinin En Büyük İhtiyacı Doktordur”, **Anadolu**, Yıl: 26, Sayı: 7065, 11 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.6.

Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1952.

“Doğu Üniversitesi İçin Yapılan Hazırlıklar: Maarif Vekili Saffet Arıkan Mahallinde Tetkik Yapmak Üzere Bugünlere Hareket Ediyor”, **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4843, 5 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1.

“Doğu Üniversitesi: Bir Heyet Tetkikat Yapmak Üzere Pek Yakında Şarka Gidecek”, **Son Telgraf**, Sayı: 439, 29 Mayıs 1938, s.3.

“Doğu Üniversitesi: Maarif Vekili Perşembeye Van’a Gidiyor”, **Son Telgraf**, Sayı: 468, 27 Haziran 1938, s.1, 6.

“Doğu Üniversitesi: Maarif Vekili Tetkik Seyahatine Çıkıyor”, **Yeni Asır**, Yıl: 43, Sayı: 9866, 28 Haziran 1938, s.3.

“Doğu Üniversitesi”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 6845, 5 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.2.

“Doğu Vilayetleri Mesut Bir İstikbale Hazırlanıyor”, **Cumhuriyet**, Yıl:11, Sayı: 4488, 9 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.5.

Dölen, Emre, “II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C X, S 1, 2008, s.1-46.

“Eğitim Bakanlığı Yandı”, **Vakit**, Yıl: 31-1, Sayı: 10847-95, 24 Aralık 1947, s.1-2.

Ergün, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021.

“Erzurum’da Bir Doğu Üniversitesi Kurulacak”, **Son Posta**, Yıl: 8, Sayı: 2523, 9 Ağustos 1937, s.1, 11.

“Erzurum’da Büyük Bir İplik Fabrikası Kuruluyor: Tahsin Uzer’in Beyanatı”, **Türk Sözü (Adana)**, Yıl: 13, Sayı: 3901, 10 Ağustos 1937, s.1.

“Erzurum’da Büyük Bir İplik Fabrikası Kuruluyor”, **Ulus**, Yıl: 18, Sayı: 5760, 10 Ağustos 1937, s.2.

“Erzurum’da Fabrikalar ve Üniversite Kuruluyor”, **Kurun**, Yıl: 20-3, Sayı: 7032-1152, 9 Ağustos 1937, s.1, 4.

“Erzurum’da İplik Fabrikası: Bütün Şark İllerimiz Atatürk’ün Nurlu Yolunda Yürümektedir”, **Yeni Asır (İzmir)**, Yıl: 42, Sayı: 9624, 10 Ağustos 1937, s.3.

“Erzurum’un İmarı Faaliyeti: Doğu Üniversitesi Bu Şehirde Kurulacak”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 6, Sayı: 2000, 9 Ağustos 1937, s.2.

Etem İzzet Benice, “Şark Üniversitesi Kurulurken”, **Son Telgraf**, Sayı: 469, 28 Haziran 1938, s.2.

G.A, “Doğu Üniversitesi”, **Ulus**, Yıl: 18, Sayı: 5855, 14 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.5.

Hakkı Ocakoğlu, “Atatürk Yüksek Görüşleri İle Yeni Direktifler Verdiler”, **Yeni Asır**, Yıl: 43, Sayı: 9696, 3 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1-2.

“Hükümetin Hazırladığı ve Hazırlayacağı Kanunlar”, **Son Telgraf**, Sayı: 239, 2 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1-2.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Darulfünun Tarihçesibe Giriş: İlk İki Teşebbüs”, **Belleten**, C LIV, S 210, Ağustos 1990, s.699-746.

İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Haz. Arı İnan, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

İsmail Hakkı Tonguç Vakfı Belgeliği, “Atatürk Üniversitesi Yazısı”, Dosya: P1 500-125, Sıra: B5983, s.2-3.

İsmail Hakkı Tonguç: Kitaplaşmamış Yazıları, II, Haz. Mustafa Aydoğan, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

Kanunlar Dergisi, C II, s.381.

Kanunlar Dergisi, C XII, s.776-777.

Kardaş, Abdülaziz, “Demokrat Parti İktidarı Döneminde Doğuda Bir Üniversite Kurma Çabaları”, **History Studies**, C VI, S 6, 2014, s.149-163.

“Kültür Bakanı Erzincan’a Hareket Etti”, **Akşam**, Yıl:20, Sayı: 7094, 17 Temmuz 1938, s.2.

“Kültür Bakanı Van’a Gidiyor”, **Anadolu**, Yıl: 27, Sayı: 7553, 28 Haziran 1938, s.3.

“Kültür İşleri: Van Vilayetinde Açılacak Üniversite”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7237-1327, 7 Mart 1938, s.3.

“Kültür Vaziyetimiz Hakkında Beyanatta Bulundu”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7370-1460, 18 Temmuz 1938, s.4.

“Maarif Vekili B. Saffet Arıkan Erzurum’a Tetkiklerde Bulundu”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7093, 16 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Bugün Öğleden Sonra Şehrimize Geliyor”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7102, 25 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Diyarbakır’a Gitti”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 7, Sayı: 2310, 1 Temmuz 1938, s.3.

“Maarif Vekili Diyarbakır’da”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7079, 2 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Dün Giresun’dan Ordu’ya Gitti”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 8000, 23 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Dün Öğleyin Vapurla İstanbul’a Geldi”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7013, 26 Temmuz 1938, s.3.

“Maarif Vekili Erçiş’ten Karaköse Yolu İle Kars’a Gidiyor”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7089, 12 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Erzurum’da Bir Sinemanın Temelini Attı”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 7, Sayı: 2324, 16 Temmuz 1938, s.3.

“Maarif Vekili Gümüşhane’de Mektepleri Gezdi, Bugün Trabzon’a Gidecek”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7096, 19 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili İstanbul’da: Oradan Da Şarka Gidecektir”, **Anadolu**, Yıl: 27, Sayı: 7522, 3 Haziran 1938, s.1.

“Maarif Vekili Samsun’u Ziyaretten Sonra Vapurla İstanbul’a Geliyor”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7101, 24 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Sarıkamış’ta Elektrik Santralının Temelini Attı ve Erzurum’a Geçti”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7092, 15 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Şark Üniversitesini Kurmaya Gidiyor”, **Son Telgraf**, Sayı: 357, 6 Mart 1938, s.2.

“Maarif Vekili Şark Vilayetlerinde Seyahate Çıkıyor”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 7, Sayı: 23872, 2 Haziran 1938, s.3.

“Maarif Vekili Tetkikleri Hakkında Meclise Bir Rapor Verecek”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7095, 18 Temmuz 1938, s.1, 4.

“Maarif Vekili Trabzon’da”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7097, 20 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Van Yolunda”, **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5079, 4 Temmuz 1938, s.3.

“Maarif Vekili Van’a Gitti”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7078, 1 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekilinin Doğu Seyahati”, **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5090, 15 Temmuz 1938, s.3.

“Maarif Vekilinin Erzurum Tetkikatı”, **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5091, 16 Temmuz 1938, s.5.

“Maarif Vekilinin Şarkta Tetkik Seyahati”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7049, 2 Haziran 1938, s.2.

“Maarifte İslah Hamleleri: Saffet Arıkan Pek Yakında Van’a Gidecek”, **Son Telgraf**, Yıl ve Sayı Bulunmamaktadır, 5 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1.

“Meclis Atatürk’ün Nutku İle Açıldı”, **Akşam**, Yıl: 21, Sayı: 7202, 2 İkinciteşrin/Kasım 1938, s.1, 6.

Mustafa Fuad, “Doğu Mektupları: Doğu Üniversitesinin Doğuda Göreceği İşler”, **Son Posta**, Yıl: 8, Sayı: 2584, 9 Birinciteşrin/Ekim 1937, s.8.

Namal, Yücel, Karakuzu, Hasan, “Türkiye’de Üniversite Açma Politikasına Bir Örnek: Doğu Üniversitesi Fikrinden Atatürk Üniversitesi’ne”, **Tarih Okulu Dergisi**, C IX, S 27, 2016, s.481-517.

Selahattin Güngör, “Uzak Şark Vilayetlerimizde Hızlı Bir İlerleme Hamlesi Var: Tahsin Uzer’le Konuştuk”, **Tan**, Sayı: 562, 9 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.1, 4.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk’ten Hatıralar**, II, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973.

Şahin, Mustafa, **Hasan Tahsin Uzer'in Mülki İdareciliği ve Siyasetçiliği**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010.

“Şarkta Büyük Kalkınma Hareketi Başlıyor: Tahsin Uzer Yarın Akşam Ankara'ya Gidiyor”, **Son Telgraf**, Yıl:1, Sayı: 5, 8 Mart 1937, s.3.

Tekeli, İlhan, “Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol”, **Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961), I**, Ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, 2. Baskı, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2010, s.19-51.

Tonguç, Engin, **Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç (Yaşamı, Öğretisi, Eylemi), I-II**, 2. Baskı, Güldiken Yayınları, Ankara 2004.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, 21 Şubat 1923, XXVII, s.419.

“Türkiye’de Maarif Hayatı: Prof. Afet’in Cenevre’de Mühim Beyanatı”, **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5099, 24 Temmuz 1938, s.1, 5.

Vahide, Şükran, **Bediüzzaman Said Nursi Entelektüel Biyografisi**, Ed. İbrahim M. Abu-Rabi, Etkileşim Yayınları, 2013.

“Van Gölü Çevresinde Yeni Bir Hayat Uyanıyor”, **YeniYol**, Yıl: 13, Sayı: 2236, 7 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.2.

“Van Gölü’nde Bir Doğu Üniversitesi Yapılacak”, **Anadolu**, Yıl: 26, Sayı: 7061, 5 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.5.

“Van Üniversitesi İçin Tetkikat”, **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5072, 27 Haziran 1938, s.3.

“Van Üniversitesi: Maarif Vekili Siirt’e Vasıl Oldu”, **Akşam**, Yıl:20, Sayı: 7081, 4 Temmuz 1938, s.2.

“Van’da Üniversite Açılacak”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl:5, Sayı: 1727, 5 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.3.

“Van’da Yapılacak Doğu Üniversitesi: Maarif Vekili Mütihassıs Bir Heyetle Yakında Tetkikata Çıkacak”, **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4959, 6 Mart 1938, s.1, 8.

